

Nagy Andor

A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS ZÁLOGA: KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGÜNK VÉDELME RENDHAGYÓ HELYZETEKBEN

Absztrakt

Az ENSZ egyik legfontosabb, ma is érvényes programja a Világunk átalakítása: Fenntartható Fejlődési Keretrendszer 2030 címet viseli. Közgyűjteményi, és kiemelten könyvtári szempontból is igen jelentős dokumentum született, így a Könyvtári Egyesületek és Szervezetek Nemzetközi Szövetsége még a kiadás évében, 2015-ben megjelentette Könyvtárak a Világunk 2030-ig Program megvalósításában című útmutatóját. Ahogy az ENSZ Keretrendszere, úgy az IFLA szakértői anyaga is egyértelművé teszi, hogy a fenntartható fejlődés, és azzal összefüggésben a társadalmi és környezeti problémák megoldása nem lehetséges az információhoz való hozzáférés hiányosságainak megszüntetése, az általános műveltség emelése, és a világunk kultúrájának és szellemi örökségének megőrzése, hozzáférhetővé tétele nélkül. A jelen tanulmány alapját képező kutatás primer és szekunder forrásokat felhasználva feltárja, hogy melyek azok a sokszor előre nem látható veszélyek, amelyek történelmünk során újra és újra kulturális örökségünk egy-egy szeletének lemorzsolódását okozzák. A tanulmány ezeket a veszélyeket négy kategóriába sorolja, és bemutat néhány fontos törekvést, amelyek célja megelőzni kulturális örökségünk lassú pusztulását.

Kulcsszavak: kulturális örökség; örökségvédelem; fenntartható fejlődés

Bevezetés

Az ENSZ egyik legfontosabb, ma is érvényes programja a Világunk átalakítása: Fenntartható Fejlődési Keretrendszer 2030 (ENSZ, 2015) címet viseli. A program nem előzmény nélküli, a 2000-2015 közötti időszakra elfogadott Millenniumi Fejlesztési Program deklarált célja az éhezés és a szegénység mérséklése volt, sőt, már az 1992-től érvényes Feladatok a 21. századra címet viselő ENSZ-projekt is a fenntartható fejlődés megteremtésében látta azoknak a problémáknak a megoldási lehetőségét, amelyek társadalmunkat és környezetünket sújtják. A két koncepció együtteséből jött létre az a program, amelyre röviden Világunk 2030-ig Program vagy ENSZ 2030-as Keretrendszer névvel hivatkozhatunk. Közgyűjteményi, és kiemelten könyvtári szempontból is igen jelentős dokumentum született, így az IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions = Könyvtári Egyesületek és Szervezetek Nemzetközi Szövetsége) még a kiadás évében, 2015-ben megjelentette Könyvtárak a Világunk 2030-ig Program megvalósításában című útmutatóját (IFLA, 2015). Az útmutató foglalkozik egyrészt az ENSZ 2030-as Keretrendszerének jelentőségével és könyvtári vetületeivel, másrészt azzal, hogy a könyvtárak miként tudnak megfelelni a Keretrendszerben taglalt 17 Fenntartható Fejlődési Célnak.

Ahogy az ENSZ Keretrendszere, úgy az IFLA szakértői anyaga is egyértelművé teszi, hogy a fenntartható fejlődés, és azzal összefüggésben a társadalmi és környezeti problémák megoldása nem lehetséges az információhoz való hozzáférés hiányosságainak megszüntetése, az általános műveltség emelése, és a világunk kultúrájának és szellemi örökségének megőrzése, hozzáférhetővé tétele nélkül (IFLA, 2015).

Jelen tanulmányom alapját egy nagyobb, még folyamatban lévő kutatásom meglévő eredményei adják. Kutatásom tárgyát képezi egyrészt azoknak a kockázatoknak a feltárása, amelyek azt veszélyeztetik, hogy a jövő generációk számára hitelesen megismerhető maradjon az emberi történelem, másrészt azoknak a lehetséges eszközöknek az összegyűjtése, amelyek segíthetnek elkerülni egy-egy tragikus eseményt. Ilyenek pl. az IFLA Megőrző és Állományvédelmi Központok (Preservation and Conservation Centres = PACs), az IFLA Kockázati Nyilvántartás (Risk Register) program vagy éppen az UNESCO által életre hívott egyezmények, amelyek kulturális örökségünket hivatottak védelmezni. A múltban bekövetkezett tragédiák elemzése támpontul szolgálhat ahhoz, hogy lássuk, mit tehetünk még, milyen feladatok állnak előttünk. A problémakör igen széles, és bár az egyes közgyűjtemények esetében levont tanulságok sok esetben kiterjeszthetők a közgyűjtemények egészére, jelen tanulmány kifejezetten a könyvtári területre fókuszál.

Veszélykategóriák

Kutatásom során igyekeztem a lehető legteljesebben feltárni mindazon tragikus eseményeket – földrajzi lokációtól függetlenül –, amelyek az egyes (könyvtári) közgyűjtemények valamilyen szintű pusztulásához vezettek. Az eseményeket a 20. századtól vizsgáltam. Kutatásom során egyaránt használtam szakirodalmakat és olyan primer forrásokat is, amelyekben a legtöbb esetben maga a közgyűjtemény gondozója számolt be egy-egy tragikus eseményről (pl. a saját honlapján vagy éppen egy minisztériumi jelentésben). Az összegyűjtött eseményeket jellegük alapján osztályoztam és kategóriákat alkottam belőlük. Kutatásom egy másik célja volt azoknak a projekteknek, jogszabályoknak, szervezeteknek és irányadó dokumentumoknak az összegyűjtése, amelyek célja a kutatásom tárgyát képező veszélyek elhárítása vagy a károk csökkentése.

Az események áttekintését követően négy veszélykategóriát fogalmaztam meg. Az egyiket a természeti katasztrófák alkotják, úgy, mint a földrengések, hurrikánok vagy éppen a szökőárok. A másikba az emberi gondatlanságból bekövetkezett tragikus események tartoznak: tűzvész, épületbeázás, elégtelen állományvédelem. A harmadik kategóriába a háborús eseményeket soroltam, amelyek sajnos mind a mai napig okoznak olyan károkat az emberi kulturális örökségben, amelyeket nem lehet helyrehozni. A negyedik kategóriába tartozó események sokszor, de nem mindig, háborús eseményekhez kapcsolódnak, mivel ide a szándékosan, ideológiai célból elkövetett pusztítások sorolhatók. Az egyes eseményeket nemcsak említés szintjén gyűjtöttem össze, hanem igyekeztem leírni (a rendelkezésemre álló források függvényében), hogy pontosan mi történt, és mennyiben érintette kulturális örökségünket. Jelen tanulmányom

első felében bemutatom az egyes veszélykategóriákba tartozó események egy-egy tipikus példáját, második felében pedig ismertetek néhány olyan törekvést, amelyek célja megelőzni kulturális örökségünk lassú lemorzsolódását.

Természeti katasztrófa

1994. január 17-én 16:30-kor egy Richter-skála szerinti 6,7-es erősségű földrengés sújtotta a San Fernando-völgyet, amely a sűrűn lakott Los Angeles-től mindössze 32 km-re fekszik. 1906 óta ez volt a legsúlyosabb földrengés az államban (Britannica, 2022).

A Northridge-i Kaliforniai Állami Egyetem nagyjából 1,5 kilométerre található a földrengés epicentrumától. A kampusz valamennyi épületét kár érte, némelyiket helyreállíthatatlan. A teljes anyagi veszteség több, mint 400 millió dollár volt. Mivel épp szünet volt az egyetemen, csak néhány ember tartózkodott a kampuszon, és senki nem sérült meg súlyosan. Az oktatás négy héttel a tragédiát követően folytatódott, jórészt átmeneti helyeken kialakított tantermekben.

Az egyetemhez tartozó Delmar T. Oviatt Library közel nyolc hónapig zárva volt a súlyos strukturális károk miatt. A könyvtár külön menüpontot (CSUN University Library, 2010) szentel a weboldalán a földrengés körülményeinek dokumentálására, és jónéhány fotón keresztül is bemutatják, hogy milyen súlyos volt a helyzet.

Bár a könyvtárépület súlyosan sérült, és óriási volt az anyagi kár, az állománynak csak egy kis része vált használhatatlanná, nagyjából 15-20 ezer dokumentum pedig olyan módon sérült meg, hogy még restaurálható volt. Érdekes módon, a legnagyobb kár nem közvetlenül a földrengés során keletkezett, hanem a helyreállítás idején, mivel nem volt megfelelő az átmeneti tető kialakítása, így az esőzések során sok dokumentum elázott. A mikrofilm-szekrényekben kiemelten súlyos kár keletkezett, a 148 szekrényből kevesebb, mint 10 élte túl sérülés nélkül (Finley, 1999).

Emberi gondatlanság

A Ráday Kollégium 2019. január 23-án éjjel szándékos gyújtogatás áldozata lett (Károli Gáspár Református Egyetem, 2019). Az épület nemcsak a kollégiumnak, hanem a Ráday Gyűjtemény jelentős könyvállományának, a Ráday Levéltárnak és a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara Török Pál Könyvtárának is helyet adott. Egy 46 éves, négygyermekes családapa meghalt a tűzben. A tűz miatt a kollégiumból 90, a mellette lévő társasházból 50 embernek kellett kimenekülnie. A tűz helyrehozhatatlan károkat okozott az épületben, emiatt le kellett bontani, amelynek költsége 220 millió forint volt, majd újra kellett építeni, ennek költsége közel 4 milliárd forint volt. (Fővárosi Törvényszék Sajtóosztály, 2021) A tűz a kollégiumi szobák berendezésében és a lakók személyes tárgyaiban is milliós károkat okozott. A kulturális örökségünket őrző gyűjtemények szerencsére nem szenvedtek komoly kárt. A kari könyvtár az ötödik emeleten, a Diákotthon fölötti emeleten volt. A tűzben keletkezett füst nagyrészt a tűzoltók a könyvtár ablakain keresztül engedték a szabadba, később pedig nagy erővel locsolták a könyvtár feletti tetőt, nehogy a tűz a szomszéd házra terjedjen (Szabó Erika könyvtárvezető szóbeli közlése, 2022. április 13.). Víz nem érte az értékes dokumentumállományt, ám rendkívül kormos lett. A tűzeset harmincezer kötetet, tíz asztali

számítógépet, fénymásolót, laptopot és egyéb felszerelést érintett. A tragédiát még sajnálatosabbá teszi, hogy a könyvtár mindössze négy évvel korábban költözött a felújított helyre, teljesen új polcrendszerrel. Ráadásul, éppen az RFID bevezetésén dolgoztak a kollégák, és már az RFID-kaput és az önkölcsönző berendezést is beszerelték, mivel 24 órás nyitvatartást terveztek, tehát nagy fejlesztések zajlottak a könyvtárban. Az újonnan vásárolt elektronikai berendezéseit a "fogkefés" tisztítás után egy másik kari könyvtár tudta használni. A dokumentumállomány koromtalanítását egy erre szakosodott vállalkozás végezte el. A könyvtár gyűjteményének harmadát egy ideiglenes telephelyre költöztették, kétharmadát ideiglenesen egy elzárt depóban raktározták el.

Háborús esemény

Az 1991 és 1995 közötti délszláv háborúk a második világháború utáni legvéresebb eseményei voltak. Az általam feldolgozott tanulmány (Brailo, 1998) a mai Horvátország régióiként mutatja be, hogy a háború milyen pusztításokat eredményezett a horvátországi könyvtárakban, kulturális örökségünkben. A következőkben az idézett tanulmány földrajzi felosztása alapján mutatom be a legjelentősebb pusztítást megélt gyűjteményeket.

Délszláv háború Szlavóniában

A földrajz régió a mai Horvátország területén, a Dráva és a Száva közötti terület keleti részén fekszik. A háború előtt ez a régió volt az ország legnagyobb, legnépesebb területe. A szerb csapatok egy 86 napon át tartó ostrom, Vukovár városának eleste után szállták meg a régiót, 1991. november 17-én. Vukovár után a régió legnagyobb települése, Eszék felé vették az irányt, és egy hónappal a megszállást követően kinyilvánították az Észak-Szlavónia, Baranya és Nyugat Szerémség Autonóm Tartományt. A régióban emlékkönyvtárak, szakkönyvtárak, köz- és iskolai könyvtárak egyaránt súlyos károkat szenvedtek. Az itt helyet kapó legnagyobb könyvtár, az Eszéki Városi és Egyetemi Könyvtár úgyszintén jelentős károkat szenvedett a háború során, mind az épületében, mind az egyéb infrastruktúrájában. A könyvtár személyzete annak ablakába kifüggesztette a Hágai Egyezmény szimbólumát, amely a kulturális javak, fegyveres összeütközés esetén való védelmét hivatott biztosítani, ám a feltűnő jelkép miatt az épület elsődleges célponttá vált. Az ablakba kihelyezett kép megtekinthető a Horvát Könyvtári Egyesület egy kiadványában (Aparac-Gazivoda & Dragutin, 1993). A régióban ezen felül még számos közkönyvtár és iskolai könyvtár szenvedett óriási veszteségeket.

Délszláv háború Közép-Horvátországban

Az akkori Közép-Horvátország területéhez Belovár, Sziszek, Banovina, Károlyváros és a Dinári-hegység tartozott. Ezek jórészt határosak voltak Boszniával, és a legtöbbjüket 1995-ig megszállás alatt tartották. A könyvtárak veszteségei nagyságrendileg hasonlóak voltak, mint Szlavóniában. Megsemmisült a Banovina régióban található két kolostorkönyvtár, a kostajnicai ferences kolostor és a čuntić-i ferences kolostor könyvtára. Mindkét épület szerepelt az UNESCO világörökség listáján (Aparac-Gazivoda &

Dragutin, 1993). Megrongálták vagy ellopták Lika régió egyetlen tudományos könyvtárának, a Gospić-i Tanárképző Akadémiának is a könyvtári gyűjteményét (Aparac-Gazivoda & Dragutin, 1993). A legsúlyosabb veszteséget Közép-Horvátország területén köz- és iskolai könyvtárak szenvedték. A bjelovári régióban a Petar Preradović és a pakraci közkönyvtár sérült meg leginkább (Aparac-Gazivoda & Dragutin, 1993.). A pakraci könyvtárból egy különleges helyi gyűjteményt loptak el (Brailo, N., 1998).

Délszláv háború Dél-Horvátországban

Dél-Horvátország alatt érthetjük a Dalmácia adriai partvidékét, ahol a nagyobb városok közül megemlítendő Zadar, Šibenik, Split és Dubrovnik. Ezen a területen sok fontos kolostori és általános kutatókönyvtár szenvedett súlyos károkat. A pridvorjei Szent Balázs kolostor könyvtára egy 1991 és 1992 között megszállást alatt álló területen helyezkedett el. A kolostort és a könyvtárát kifosztották, egyes részeit felégették. Szerencsére a szerzeteseknek jónéhány értékes dokumentumot sikerült kimenekíteniük (Paradžik, 1992).

A knini Szent Antal kolostor könyvtára és temploma, valamint a karini ferences kolostor (mely könyvtárával együtt kulturális műemlékként van nyilvántartva az UNESCO világörökségi listáján), szinten súlyosan megrongálódott (Albada, 1996).

A zadari kutatókönyvtár elvesztette gyűjteményének egy részét, katalógusait, számítástechnikai berendezéseit és értékes festményeknek is nyoma veszett a kiállítóhelyiségéből (Aparac-Gazivoda & Dragutin, 1993).

A zárai megyei könyvtárat 1991. október 4-én nyolc rakétatalálat érte. A könyvtár volt felelős a megye összes iskolai- és közkönyvtáráért. Bár az épület súlyosan megsérült, a háború alatt folyamatosan működött, és kiszolgált a nagyszámú menekült lakosságot. Más könyvtárak, mint pl. a šibeniki Juraj Šižgorić Városi Könyvtár és a kisebb városok könyvtárai, mint a Biograd, Sinj, Metković, Opuzen, Trpanj, Ston, Mlini és Cavtat, kevésbé súlyos károkat szenvedtek (Aparac-Gazivoda & Dragutin, 1993).

Az ideiglenesen megszállt települések könyvtárai úgyszintén károkat szenvedtek. Például az 1989-ben megnyílt drnis-i közkönyvtárat kifosztották, elvitték mind az állományát, mind az elektronikai berendezéseit (Aparac-Gazivoda & Dragutin, 1993). Sok délhorvátországi iskolai könyvtár jutott a kelet- és közép-horvátországi könyvtárak sorára. Megsemmisültek pl. a tmovicai, slanói és mokasicai könyvtárak (Aparac-Gazivoda & Dragutin, 1993).

Dél-Horvátországban a legjelentősebb veszteségeket valószínűleg a Dubrovnikban található közgyűjtemények szenvedték el. A Dubrovnik Archívum épülete a Sponzapalotában található, amelyet 1516-ban építettek egy horvát építész, Paskoje Miličević Mihov tervei alapján. A legrégebbi dokumentum, amelyet akkoriban az archívumban őriztek, az 1022-ből származó, VIII. Benedek pápa által jegyzett pápai bulla (Kratofil, 1993).

Ideológiai célú pusztítás

Az emberiség kulturális örökségének lassú, ámde a történelmi bizonyítékok alapján folyamatos pusztulásának talán legtragikusabb mérföldkövei, amikor nem emberi gondatlanságból, nem valamely természeti katasztrófa révén, és még csak nem is háborús események következményeként, hanem szándékos, előre megfontolt ideológiai célból elkövetett rombolás áldozatává válik kulturális örökségünk egy-egy szelete.

Ezek között az események között említhetjük a középkori „eretnekek” műveinek elégetését, amikor az egyháznak nem tetsző teológiai, tudományos és irodalmi műveket semmisítettek meg. A könyvtilalom a reformáció térnyerésével tovább erősödött. 1535-ben, I. Ferenc francia király utasítására összeállították a tiltott könyvek jegyzékét (Grigulevics, 1972). A jegyzéken szereplő könyvek kiadásáért, terjesztéséért vagy olvasásáért az egyházból való kiközösítés, börtönbüntetés, egyes esetekben kivégzés járt. A lefoglalt könyveket a legtöbb esetben megsemmisítették.

Az ideológiai célú pusztítások közül a második világháború előtti években és a háború idején elkövetett könyvégetések is széleskörben ismertek. A könyvégetések első állomása talán a Nemzetiszocialista Német Diákszövetség 1933. április 6-án meghirdetett országos akciója „a németellenes szellem ellen”. Ennek keretében ugyanezen év május 10-én több, mint 25 ezer kötetnyi "németellenes" könyvet égettek el, de ez csak az első állomása volt a náci ideológia szellemében megvalósuló pusztításnak (Holokausz enciklopédia, 2022).

Magyarországon a második világháború után rendelték el könyvégetést az 530/1945. M. E. számú rendelet 1. paragrafusában, amely így szólt: „Meg kell semmisíteni a könyvnyomdák, könyvkiadó vállalatok, könyvkereskedők, köz- és kölcsönkönyvtárak, iskolai könyvtárak, valamint magánszemélyek birtokában levő minden fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtóterméket (könyv, folyóirat, napilap, hirdetmény, röplap, képes ábrázolat stb.), tekintet nélkül arra, hogy az a magyar vagy más nyelven jelent meg.” (Hungaricana, n.d.).

Az ideológiai célú pusztítások története sajnos nem zárult le a 20. századdal együtt. A legfrissebb ilyen események talán 2022-höz, az Oroszország által kirobbantott háborúhoz köthetők, de a károk teljes felmérése valószínűleg csak évekkel később zárul le.

Ha visszamegyünk néhány évet a történelemben, az Iszlám Állam (ISIS) 2014-2015 körüli térnyeréséig Irakban és Szíriában, újabb, immár a jelen évszázadunkban elkövetett ideológiai célú pusztításoknak lehetünk szemtanúi. Irakban egyrészt elkezdték értékesíteni kulturális örökségünk nagy eszmei értékkel bíró elemeit, amelyek jórésze valószínűleg soha nem kerül vissza eredeti helyére (Nováček et al., 2017). Másrészt, mivel Irak 12 ezer régészeti lelőhelye közül 1800 az ISIS által meghódított területen volt (Terrill, 2017), több, mint 40 olyan építmény esett a terrorszervezet áldozatául, amely nagyfokú kulturális jelentőséggel bírt. 2014 decemberében az ISIS felgyújtotta a moszuli egyetemi könyvtárat. 2015. januárjában a nemzeti könyvtárat is kifosztották, majd elégették a könyveket, így több ezer értékes kézirat veszett oda (Nováček et al., 2017). Az Iszlám Állam nem kímélete meg a bagdadi Muszuli Múzeumot sem, amely Irak második legnagyobb múzeuma volt, így pótolhatatlan értékek veszttek oda. A terrorszervezet óriási pusztításokat végzett Ninive (Romey, 2016) és Nimrud (Terrill, 2017) városában is, az

Iszlám Állam harcosai válogatás nélkül rombolták le a több ezer éves freskókat, szobrokat és más műemlékeket, tekintet nélkül arra, hogy mi szerepel az UNESCO világörökségi listáján.

Szervezetek a kulturális örökségünk megóvásáért

A tragikus események előre sokszor nem láthatók, nem uniformizálhatók, éppen ezért nehéz is elkerülni ezeket. Ilyen esemény lehet például egy szándékos gyűjtogatás, amelyet a közgyűjtemény őrzője a legtöbb esetben a legnagyobb óvintézkedés mellett sem tud elkerülni. Ennek ellenére törekedni kell azoknak az eljárásoknak a kidolgozására, amelyek révén legalább a gyűjteménypusztulások egy része elkerülhető. A múltban történtek olyan egészen sajnálatos események, amelyek némi odafigyeléssel elkerülhetőek lettek volna, ezáltal nemcsak kulturális örökségünk maradt volna gazdagabb, de az anyagi kár is csökkenthető lett volna, nem beszélve az emberéletek védelméről.

Kutatásom célja nem csupán a lehetséges veszélyek feltárása és kategorizálása, hanem az ezekre adható válaszok összegyűjtése is. Vannak szervezetek, amelyek ezzel foglalkoznak, léteznek irányelvek, jogi dokumentumok, szabványok, ajánlások és jó gyakorlatok, amelyek tanulmányozásával vagy szintetizálásával sokat tehet egy intézmény, gyűjteményének valóban hosszú távú megőrzéséért.

A következőkben két szervezet, az IFLA és az UNESCO néhány kiemelt programját, tevékenységét ismertetem. Az IFLA a világ könyvtár- és információtudományi szervezeteinek legjelentősebb érdekképviselői szervezete, és az egyesületek, könyvtárak és könyvtárhasználók érdekeinek legfőbb szószólója. Tevékenységi köre rendkívül széleskörű, szakértőként részt vesz a könyvtárakat érintő döntéshozatalban, ajánlásokat fogalmaz meg, képzéseket és konferenciákat szervez, szakmai kiadványokat jelentet meg, és szakértői tevékenységet folytat. Az UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization = Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete) fontos szerepet játszik a kulturális örökség védelmében, az egyik legfontosabb program, ami hozzá köthető, az a világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló egyezmény.

Megőrző és Állományvédelmi Központok

Az IFLA stratégiai programja a Megőrző és Állományvédelmi Központok (Preservation and Conservation Centres = PAC) kialakításáról hivatalosan az IFLA éves nemzetközi konferenciáján jött létre Kenya fővárosában, Nairobiban, 1984-ben (IFLA, 2019a). Fő célja a világszinten látható megőrzési törekvések erősítése és segítése nemzetközi együttműködések révén. A PAC program 1986-ban indult el Bécsben a Preservation of Library Materials konferencia alatt, a CDNL (Conference of the Directors of National Libraries), az IFLA, és az UNESCO égisze alatt.

A PAC fő célja annak biztosítása, hogy a könyvtárak a publikált vagy nem publikált dokumentumokat (legyenek azok bármilyen formátumban) megőrzik, archiválják és ameddig csak képesek, hozzáférhetővé teszik az alábbi irányelvek alapján:

- a megőrzés létfontosságú az emberi kultúra fennmaradásához és fejlődéséhez;
- a nemzetközi együttműködés feltétlenül szükséges;
- minden országnak vállalnia kell a saját kiadványainak megőrzését.

A PAC projekt keretében olyan több nyelvre lefordított kiadványokat készítenek, amelyek a világ minden könyvtárosa számára segítségül szolgálhatnak a kulturális örökségünk megőrzéséhez. Ezáltal is igyekeznek felhívni a könyvtár- és információtudomány területén dolgozó szakemberek, illetve a nyilvánosság és a törvényhozók figyelmét arra, hogy sürgős lépéseket kell tennünk kulturális örökségünk megőrzésének érdekében. Ezen felül tanfolyamokat, workshopokat és szemináriumokat szerveznek, népszerűsítik a megvalósult jó gyakorlatokat, illetve adományokat is elfogadnak céljaik eléréséhez.

Az IFLA PAC központok köré csoportosuló kiterjedt PAC hálózat széleskörű szakértelemmel rendelkezik a megőrzés és archiválás terén. A hálózatban részt vevő valamennyi központ függetlenül, meghatározott prioritások szerint jár el munkája során. A központoknak meg kell felelniük a PAC stratégiai programja célkitűzéseinek, és együtt kell működniük más központokkal egyes tevékenységekben (pl. publikálás, oktatás, konferenciaszervezés stb.). A központok vezetői rendszeresen üléseznek annak érdekében, hogy meghatározzák a stratégiai program aktuális irányelveit (IFLA, 2019a).

A PAC hálózat központjai

Az alábbiakban régióként tekintem át, hogy mely könyvtárak működnek PAC-központként (IFLA, 2019b), és mi az adott könyvtár szakterülete. A szakterület megadása azért lényeges, mert a központok együttműködnek egymással, és tisztában kell vele lenniük, hogy egy adott könyvtárszakmai problémával mely központhoz fordulhatnak tanácsadásért.

USA és Kanada:

- Library of Congress. Szakterület: katasztrófaelhárítás és helyreállítás, digitális konverzió

Latin-Amerika és a Karib-térség:

- National Library and Information System Authority. Szakterület: rovarirtás, angol nyelvű kommunikáció.
- Biblioteca nacional de Venezuela és Fundação Biblioteca nacional do Brasil. Szakterület: Brazília, Paraguay, Bolívia, Ecuador és Uruguay regionális képvisellete.
- Biblioteca nacional de Chile. Szakterület: katasztrófákra való felkészülés és reagálás, olcsó lakásmegoldások.

A FÁK és Kelet-Európa:

- Library for Foreign Literature. Szakterület: FÁK-országok és Kelet-Európa képviselete. Gyakorlati műhelyek, tudományos rendezvények szervezése, oktatási programok végrehajtása.
- National Library of the Republic of Kazakhstan. Szakterület: Regionális képviselet: Kazahsztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán számára.

Ázsia:

- National Library of China. Szakterület: Papír alapú dokumentumok megőrzése és archiválása, megőrzési és archiválási kutatások, szabványok kidolgozása.
- National Diet Library Japan. Szakterület: a hagyományos japán papír alapú dokumentumok megőrzése, digitalizálás.

The National Library of Korea. Szakterület: Ritka és régi könyvtári anyagok megőrzése és archiválása. Óceánia és Délkelet-Ázsia

- National Library of Australia. Szakterület: Papíralapú anyagok megőrzése, digitális megőrzés.
- National Library and Documentation Service Board of Sri Lanka. Szakterület: trópusi éghajlat és kártevőirtás.

Afrika és a Közel-Kelet:

- National Library of South Africa. Szakterület: képviselet nyújtása Dél-Afrika, Botswana, Namíbia, Lesotho, Szváziföld, Zimbabwe, Zambia, Malawi, Tanzánia, Uganda és Kenya, Mozambik és Angola számára, digitalizálás, savmentesítés.
- Qatar National Library. Szakterület: képviselet nyújtása az arab nyelvű országokban, megelőző védelem, gyűjtemények gondozása.
- CERDOTOLA. Szakterület: képviselet nyújtása a frankofón Afrikában, orális hagyományok megőrzése.

Európa:

- Lengyel Nemzeti Könyvtár. Szakterület: Digitális megőrzés és digitális fenntarthatóság.

Kockázati Nyilvántartás

Az IFLA Kockázati Nyilvántartás (Risk Register) program célja számon tartani azokat a gyűjteményeket, amelyek valamely emberi tevékenység vagy természeti katasztrófa által veszélyeztetettnek tekinthetők. A program segíti a közgyűjteményeket annak felismerésében, ha gyűjteményeik veszélyeztetettnek tekinthetők. Lehetőséget biztosít a rendszerében való regisztrálásra (névtelenül, a regisztrációt igény szerint csak az UNESCO-val és a Blue Shield International szervezettel osztja meg). Szakértői csoportja elemzi a regisztrált gyűjteményre vonatkozó kockázatokat, és ezeket akár évente több alkalommal is felülvizsgálja. Segít a veszélyek elhárításában vagy vészhelyzeti terv kidolgozásában (IFLA, 2023).

Hágai Egyezmény

A kulturális örökségünk védelmét, fegyveres konfliktusok idején, nemzetközi humanitárius jog szabályozza. A humanitárius jog egyes elemei számos releváns jogi dokumentumban megjelennek, ám a jogszabály központi eleme az 1954. évi Hágai Egyezmény és annak Első Kiegészítő Jegyzőkönyve. Ezek jelentik minden későbbi örökségvédelmi dokumentum alapját (O'Keefe et al., 2016). Az Egyezményt 1954. május 14-én fogadták el, és az Első Kiegészítő Jegyzőkönyvvel együtt 1956. augusztus 7-én lépett hatályba (O'Keefe et al., 2016).

Az Egyezmény rögzíti a kulturális javak fogalmát, amely vonatkozhat ingó és ingatlan javakra is, beleértve a könyvtárakat, levéltárakat is, és mindazon javakat, amelyek egy nép kulturális öröksége szempontjából nagy jelentőséggel bírnak. Ezek lehetnek építészeti, művészeti, régészeti, egyházi, világi, és művészeti javak, valamint az ezeket megőrző épületek is. A megállapodás védőhálójába tartozó örökségek jelzésére egy jellegzetes kinézetű, kék-fehér színű emblémát is készítettek, az Egyezmény alapján az ilyen jelzéssel ellátott kulturális javakat nem rongálhatják meg a szembenálló felek, de elháríthatatlan katonai szükségesség esetén a rendelkezéstől el lehet térni. Ide azok az esetek tartoznak, amikor egy örökségvédelem alatt álló objektum vagy annak környezetének meg nem támadása aránytalanul nagy előnyhöz juttatná a megtámadott felet. A Hágai Egyezmény azt is kimondja, hogy a kulturális javakat tilos elvinni a megszállt területekről. Ha egy fegyveres konfliktus során ez mégis megtörténne, később ezeket vissza kell szolgáltatni. Ezen felül, a megszállóknak ugyanúgy kell kezelniük a kulturális javakat, ahogy azt az adott ország illetékes hatósága tenné, és a megrongálódott értékeket mielőbb helyre kell állítaniuk. A Hágai Egyezmény megkülönböztet általános és különleges védelmi szabályokat. A különleges védelmi szabályok az általános szabályoknál kiterjedtebb védelmet nyújtanak pl. olyan műemlékközpontoknak, amelyekben az ingó kulturális javakat helyezték el azok megóvása érdekében. Ezeket a különleges védelem alatt álló kulturális javakat nemzetközi jegyzékben kell rögzíteni (1957. évi 14. törvényerejű rendelet, 1957).

A Hágai Egyezményt 1999-ben kiegészítették a Második Kiegészítő Jegyzőkönyvvel, amely új mechanizmusok bevezetésével igyekezett megerősíteni az eredeti egyezményt. (UNESCO, 1999) Ez azért vált szükségessé, mert mind az 1980-ban kitört iraki-iráni háború, mind Kuvait 1990-es megszállása, mind a délszláv háború idején jelentős kulturális örökségeink pusztultak el, olyan esetekben is, amikor egyértelműen megjelölték az adott örökséget az erre szolgáló ismertető emblémával (O'Keefe et al., 2016).

A Második Kiegészítő Jegyzőkönyvet 1999. március 26-án fogadták el, és 2004. március 9-én lépett hatályba (O'Keefe et al., 2016). Legnagyobb újítása, hogy a "speciális védelem" fogalmát a "kiemelt védelem" váltotta fel, ezek alá minden, az emberiség szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bíró kulturális örökség tartozhat. Ezek védeltségét a legmagasabb szintű jogi és közigazgatási intézkedések biztosítják.

Nem az 1954-es Hágai Egyezmény az egyetlen, amely a kulturális örökségünk védelmét szolgálja. 1970-ben elfogadták az UNESCO kulturális javak törvényen kívüli exportját, importját tiltó egyezményt (Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property). Az

egyezmény kimondja, hogy az egyes kulturális javak valódi értéke megértésének feltétele, hogy azok lehetőleg eredeti helyükön és kontextusukban, tisztázott tulajdonosi háttérrel, sértetlenül maradjanak fenn (UNESCO, 1970).

Két évvel, később, 1972-ben elfogadták a világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló egyezményt, vagyis a Világörökségi Egyezményt (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage) is. Ez az UNESCO egyezmény létrehozta az ún. Világörökségi Jegyzéket, amelyen minden olyan kulturális vagy természeti örökségnek helye van, amelyeket egyetemes értékűnek tekintenek (UNESCO, 1972). Az egyezmény fontos joghézagot tölt ki, miszerint nem csupán fegyveres konfliktus esetén, hanem békeidőben is alkalmazható. Kimondja, hogy az egyes javaknak a védelme elsődlegesen annak az államnak a feladata, amelynek a területén van.

Összegzés

Kulturális örökségünk védelme igen sokrétű feladat. Ide tartoznak az ezek mindennapi összegyűjtésével, megőrzésével és sok esetben szolgáltatásával kapcsolatos kérdések, de jelen tanulmányban azokkal a veszélyforrásokkal foglalkozom, amelyek egy teljesen másfajta megközelítést igényelnek.

Ezek a tragikus események akkor is egy-egy közgyűjtemény részleges vagy teljes pusztulásához vezethetnek, ha egyébként a legnagyobb gondossággal őrzik azokat. A lehetséges veszélyeket a természeti katasztrófák, az emberi gondatlanság, a háborús események, illetve az ideológiai célú pusztítás kategóriákba soroltam. Ezek szerencsére nem egyforma mértékben érintik az egyes nemzetek gyűjteményeit, pl. hazánkban nem kell tartani sem szökőáraktól, sem hurrikánoktól, de sajnos van éppen elég példa a világon, amelyekből tanulhatunk.

Kutatásom során jónéhány külföldi könyvtárban találkoztam úgynevezett vészhelyzeti tervvel, amelyekkel ezekre a ritkán vagy szerencsés esetben soha be nem következő eseményekre próbálnak felkészülni a közgyűjteményi intézmények. Az egyesült államokbeli Kongresszusi Könyvtár külön menüpontot szentel annak a kérdésnek, hogy miképp érdemes felkészülnie egy könyvtárnak az előre nem látható eseményekre (Library of Congress, n.d.).

A tanulmányban két nagy szervezet (az IFLA és az UNESCO) releváns tevékenységeit, programjait is bemutatam. Mind az IFLA Megőrző és Állományvédelmi Központok hálózata és a Kockázati Nyilvántartás programja, mind az UNESCO által jegyzett nemzetközi egyezmények azt a célt szolgálják, hogy ezekben a speciális helyzetekben minél kevésbé sérüljön kulturális örökségünk, hiszen ez mindannyiunk elemi érdeke.

Irodalomjegyzék

1957. évi 14. törvényerejű rendelet a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme tárgyában Hágában, 1954. évi május hó 14. napján kelt nemzetközi egyezmény, valamint az ahhoz csatolt jegyzőkönyv (a kulturális javak háború idején megszállott területekről való kivitelének tilalma tárgyában) kihirdetéséről (1957). Nemzeti Jogszabálytár. <https://njt.hu/jogszabaly/1957-14-10-00>
- Albada, J. V. (1996). "Memory of the world" – Report on destroyed and damaged archives. *Archivum*, 1996(42), 11-110.
- Aparac-Gazivoda, T., & Dragutin, K. (Eds.). (1993). *Wounded libraries in Croatia*. Croatian Library Association.
- Brailo, N. (1998). *Librocide: Destruction of libraries in Croatia 1991-1995*. San Jose State University Library. DOI: <https://doi.org/10.31979/etd.zcc8-298e>
- Curry, A. ndrew (2015. szeptember 1.). *Here Are the Ancient Sites ISIS Has Damaged and Destroyed*. National Geographic. <https://www.nationalgeographic.com/news/2015/09/150901-isis-destruction-looting-ancient-sites-iraq-syria-archaeology>
- Csun University Library (2010). *University Library Earthquake Damage*. <https://library.csun.edu/About/Quake>
- Encyclopaedia Britannica. (2022. január 16.). *Northridge earthquake of 1994*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/event/Northridge-earthquake-of-1994>
- ENSZ (2015). *Világunk átalakítása: Fenntartható fejlődési keretrendszer 2030*. <https://ensz.kormany.hu/download/7/06/22000/Vil%C3%A1gunk%20%C3%A1talak%C3%ADt%C3%A1sa%20Fenntarthat%C3%B3%20Fejl%C5%91d%C3%A9si%20Keretrendszer%202030.pdf>
- Finley M.M. (1999). Disaster Planning for Libraries: Lessons from California State University, Northridge. In M. W. MacGilvray (Ed.). (1999), *Proceedings of the 8th Annual Federal Depository Library Conference. April 12-15 1999*. (pp. 142-147). Library Programs Service U.S. Government Printing Office. https://ia801300.us.archive.org/33/items/426994_1999_08/426994_1999_08.pdf
- Fővárosi Törvényszék Sajtóosztály (2021. május 4.). Sajtóközlemény Budapest, 2021. május 4., kedd. Előkészítő ülés volt a Ráday Kollégium felgyújtása ügyében. https://fovarositorvenyszek.birosag.hu/sites/default/files/field_attachment/210504_elokeszito_ules_halalt_okoza_kozveszely_okozasanak_buntette_miatt.pdf
- Grigulevics, I. R. (1972). *Az inkvizíció története*. Kossuth Kiadó.
- Holokauszt enciklopédia (2022. 01. 16.). *Könyvégetés*. United States Holocaust Memorial Museum. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/hu/article/book-burning-abridged-article>
- Hungaricana (n.d.). Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 1.440. M. E. számú rendelete a népbíráskodásról szóló 81/1945. M. E. számú rendelet módosítása és kiegészítése tárgyában. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1945/?pg=158&layout=s. Letöltés dátuma: 2023. február 28.
- IFLA (2015). *Libraries and implementation of the UN 2030 Agenda*. <http://www.ifla.org/files/assets/hq/topics/libraries-development/documents/libraries-un-2030-agenda-toolkit.pdf>
- IFLA (2019a). *About the Preservation and Conservation Strategic Programme*. <https://www.ifla.org/about-pac>
- IFLA (2019b). *IFLA Preservation and Conservation Centres*. <https://www.ifla.org/pac/centres>
- IFLA (2023). *IFLA Risk Register*. <https://www.ifla.org/units/risk-register>
- Károli Gáspár Református Egyetem (2019. január 24.). *Kollégiumtűz – információk*. <http://www.kre.hu/portal/index.php/1172-kollegiumtuz-informaciok.html>
- Kratofil, M. M. (1993). *Dubrovnik Libraries and Archives*. Croatian PEN Center.
- Library of Congress (n.d.). *Emergency Management*. <https://www.loc.gov/preservation/emergprep>. Letöltés dátuma: 2022. október 15.
- Nováček, K., Mühl, S., Fobbe, S., Matthews, R., Koliński, R., & Nieuwenhuijse, O.(2017). *The intentional destruction of cultural heritage in Iraq as a violation of human rights*. RASHID International.
- O'Keefe, R., Péron, C., Musayev, T., & Ferrari, G. (2016). *Protection of Cultural Property: Military Manual*. UNESCO

Paradžik, Z. (1992). Visokoškolsko obrazovanje i sveučilišne biblioteke: Visokoškolsko obrazovanje i sveučilišne biblioteke. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*. [Felsőoktatás és egyetemi könyvtárak: Felsőoktatás és egyetemi könyvtárak. A horvát könyvtárosok hírlevele.]

Romey, K. (2016. április 19.). *Exclusive Photos Show Destruction of Niniveh Gates by ISIS*. National Geographic. <https://www.nationalgeographic.com/news/2016/04/160419-Islamic-State-ISIS-ISIL-Nineveh-gates-Iraq-Mosul-destroyed>

Terill, W. A. (2017). *Antiquities Destruction and Illicit Sales as Sources of ISIS Funding and Propaganda*. Strategic Studies Institute.

UNESCO (1970). *Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*. <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-means-prohibiting-and-preventing-illicit-import-export-and-transfer-ownership-cultural>

UNESCO (1972). *Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage*. <https://whc.unesco.org/en/conventiontext>

UNESCO (1999). *Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*. <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/second-protocol-hague-convention-1954-protection-cultural-property-event>